

דתישכונע

פרשת תצוה, תש"פ, מספר 1359

'אהרן ובניו' הכוהנים – צעד ל'הפרדת הרשויות'

אמנון שפירא

העיקרון של 'סמכות בולמת סמכות' לא היה מוכר אפילו בדמוקרטיה האתונאית. היא – לא ידעה את הפרדת הרשויות בשלטון, שהיא מיסודותיה של הדמוקרטיה המודרנית. עם-אתונה היה הריבון, מקור כל הסמכות במדינה...; העם האתונאי באספתו היה הרשות המחוקקת, המשפטית והאדמיניסטרטיבית העליונה (גם יחד).⁴

לעומת זאת, התורה והתנ"ך הם המקור הפוליטי, התרבותי והדתי הראשון בעולם, שבו בא לידי ביטוי רחב ואמיץ העיקרון הפוליטי, ויותר מזה – התיאולוגי, של 'הפרדת הרשויות', שהוגדרה במחקר כתופעה מקראית ייחודית: 'איזון כוחות' פוליטי בין החברה הישראלית למנהיגותה. ואכן, בחינתה של מגמת ההפרדה בין הרשויות במקרא מעלה, כי היא באה לידי ביטוי בתחומים שונים שהגבילו את המלך: **חִיקָה** – ה' הוא המחוקק ואילו המלך מוגבל על-ידי החוק וכפוף לו;⁵ **כהונה** – אמנם, לעתים מזומנות השתתפו המלכים בפולחן הציבורי (גם זה שבבית-המקדש), אך לא היו בגדר "כוהנים", ובוודאי לא כוהנים גדולים; **משפט** – המלכים הראשונים אמנם שפטו, אך לצדם התקיימו מערכות שיפוט עצמאיות (כמו "הזקנים", במקרה של 'משפט נבות'), ומאוחר יותר הוגבלו בשפיטה; וכך **בנבואה** – מגמת ההפרדה בין הרשויות במקרא באה לידי ביטוי גם בשרשרת עימותים בין הנביא ובין המלך ובקריאות התיגר עליו, שעה שהאחרון הפר את החוק, שעל ביצועו היה ממונה. העימותים פרצו ביוזמת הנביא כאשר השלטון התנהג שלא על פי הצדק, וכך מתייצב שמואל מול שאול, נתן מול דוד, אליהו מול אחאב, אליהו מול אחזיהו, אחיה השילוני מול ירבעם בן נבט, ישעיהו מול חזקיהו ועוד.

המסקנה היא, שבישראל המקראית, להבדיל ממשטרים במסופוטמיה, במצרים ואף ב'דמוקרטיה' היוונית, התקיימה מגמה מתמשכת של הפרדה למעשה בין הרשויות, או הכוחות העיקריים בישראל: בין המלך מכאן ובין רשויות החקיקה, הנבואה, הכהונה (ולו חלקית) והמשפט (ולו חלקית) מכאן. הניסוח התאורטי המובהק של מגמה זו מוזכר רק בספרות חז"ל המאוחרת, בדברי אותו "זקן אחד"

פרשתנו פותחת בבחירת אהרון ובניו לכוהנים במשכן, וביצירת 'סדר' ישראלי חדש: 'מעמד' של כוהנים המשרתים במקדש. להלן נדון בטיבו של 'מעמד' זה, ובהשוואתו ל'רשויות' אחרות בישראל, כמו המלוכה, המשפט, החקיקה והנבואה.

נפתח בעיון קצר בתרבות הפוליטית של העולם, תוך השוואתה לתרבות המדינית בישראל דאז. המזרח הקדום כולו, מחוץ לישראל, לא הכיר את התפישה, בנוסחתה המאוחרת, של 'הפרדת הרשויות'.¹ אדרבא, היה בו ריכוז יוצא-דופן של כוחות בידי המלך, הריבון העליון, שהיה בעל סמכות רחבה, לעיתים מוחלטת, בענייני שררה חילונית ודתית, שפיטה וחקיקה:

בחוק המסופוטמי המלך גופו הוא מקור החוק. במסופוטמיה 'טען המלך כי הוא עצמו מחוקק החוקים'; חמורבי חוזר ומכנה את חוקיו "דברי שחקתי על מצבתי"...; וכעין זה בנוגע לחוקים של ליפית-אישר, הנקרא על ידי האלים לכוונן צדק בארצו. החוקים הם חוקים; המצבה עליה הם חקוקים נקראת על שמו.²

המלך היה גם הכוהן הגדול וראש ה'רשות' הדתית: במסופוטמיה נהגו המלכים לקרוא לעצמם... כהן (sangu)... ובכל הזמנים עמד המלך בראש הפולחן...; הוא עומד בין האלים ובין העם; הוא מייצג את האלים בפני בני עמו... והוא גם נציגו של העם בפני האלים.³

אין לשער את כוחו הרב של המלך, כאשר כל הסמכויות במדינה: המבצעת, המחוקקת, המשפטית והדתית, היו נתונות בידיו.

* פרופ' אמנון שפירא לימד תנ"ך באוניברסיטאות בר-אילן ואריאל עד יציאתו לגמלאות. התמקד בכתיבה פוליטית של המקרא וחז"ל. ספריו בנידון הם: **דמוקרטיה ראשונית במקרא: יסודות קדומים של ערכים דמוקרטיים**, ת"א 2009; **'אנרכיזם' יהודי דתי (האם קידשה הדת היהודית את השלטון המדיני?)**, עיון פְּנוּמִי בְּגִלְגוּלוֹ שֶׁל רֵעוֹן, מימי המקרא וחז"ל, דרך אברבנאל ועד העת החדשה, אוניברסיטת אריאל 2015.

1 המונח הזה נטבע לראשונה בידי א' דה-טוקוויל (1859-1805) בספרו: **הדמוקרטיה באמריקה**, ירושלים 1970. האציל הצרפתי שסיכם בחיבור קלסי את רשמיו מסויר בארה"ב של אמריקה, ניסח לראשונה (פורמלית) את הרעיון המדיני של ההפרדה בין הרשויות: המחוקקת, המבצעת והשופטת.

2 משה גרינברג, "הנחות היסוד של החוק הפילי במקרא", **תורה נדרשת**, ת"א 1984, עמ' 13-37.

3 יעקב ליוור, "מלך, מלוכה", **אנציקלופדיה מקראית ד (תשכ"ג)**, עמ' 1083.

4 אלכסנדר פוקס, **מדינה וחברה ביוון**, ירושלים 1976, עמ' 16.

5 לא נמצא במקרא אלא מקרה יחיד של תקנה שתיקן המלך (דוד על חלוקת שלל שווינית שלאחר מלחמה, שמו"א ל', ועוד ש"עדיין לא היה מלך" בפועל). ראו ר' דה וו, **חיי יום-יום בישראל בתקופת המקרא**, ת"א 1969, עמ' 164.

לוי, ושלטונם החילוני, שבו שימשו כעין מלכים, עורר את הסתייגות חז"ל מהם, בטענה, שהם מפריס את מסורת הברית היהודית של 'הפרדת הרשויות': הכוח ניתן לא-לוהים, לא לבני האדם.

ועוד עולה, שחז"ל המשיכו את רעיון הפרדת הרשויות גם לעבר יורשו של משה, יהושע בן נון, שהגיע לריכוזיות בהנהגה שהייתה פחותה מזו של קודמו, ונאלץ להתחלק במשרתו המדינית עם אלעזר הכהן, שהחזיק באורים ותומים.¹¹ לפי התלמוד, משה נצטווה לסמוך רק אחת משתי ידיו על יהושע (וכפשוטו של מקרא): "ולפני אלעזר הכהן יעמד. שהיה יהושע צריך לאלעזר, ואלעזר צריך ליהושע".¹² דרשות אלה, הבנויות על קריאת הפשט של המקראות בתורה, מבטאות בבירור עיקרון יהודי ייחודי זה של הפרדת הרשויות.

לדעת ס' כהן, שתי הדוגמאות לעיל, של משה ויהושע, היו הראשונות בסדרה של חלוקת העוצמה המדינית בהיסטוריה היהודית לדורותיה. כהן מביא עוד ארבע דוגמאות: הפסק התלמודי, האוסר על המלך להיות נוכח בישיבות הסנהדרין¹³ (תקנה, שקובצי ההלכות הגדולים חזרו עליה); התקנה, שמינוי הדיינים בבבל בזמן התלמוד ייעשה במשותף על-ידי ריש-גלותא וראשי הישיבה;¹⁴ השמירה הקפדנית על האיזון בין הרב הראשי לנגיד בקהילות הספרדיות בסוף ימי הביניים;¹⁵ ונקיטת אמצעים להתייעצויות בין ראשי המדינות והדיינים של ועד ארבע הארצות, שפעל בקרב יהדות פולין במאות ה-16 וה-17.¹⁶

ולסיום, אחת הסוגיות המרכזיות של המערכת השלטונית בישראל המודרנית – המתח בין רשויות השלטון, כמו בין הרשות המחוקקת לרשות השופטת, יסודה הרעיוני הראשוני מצוי בפרשתנו, והיא מלמדת על חידוש רב-עוצמה של המסורת המדינית היהודית, שהייתה מנוגדת בשעתה למסורת המדינית הטוטליטרית בעולם העתיק, כולל יוון (הנחשבת בטעות – כיוצא מן הדיון כאן – כמולדת הדמוקרטיה). המסורת היהודית תובעת את חלוקת הכוח השלטוני ואת ביזורו בין הרשויות השונות של החברה והמדינה, ומדריכה אותנו לשמור על איפוק עצמי ועל ריסון הכוח האנושי.

עולה אפוא, שהכלל הידוע ש"הכוח משחית", המיוחס ללורד אַקטון, בן הזמן החדש (1834-1902), מקורו הוודאי הוא בתורת ישראל. אשרינו שזכינו להיות חלוצים גם בזה.

שאמר לינאי המלך: "רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן".⁶

נחזור עתה לפרשתנו, שבה ה' מצווה את משה לייסד את מעמד הכהונה: "וְאַתָּה הִקְרַב אֵלַי אֶת אֹהֶן אֲחִיךָ וְאֶת בְּנֵי אֹהֶן אֶתְּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִכְהֹנָה לִי, אֹהֶן נָדָב וְאֹבִיָּהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר בְּנֵי אֹהֶן" (שמ' כח:א). עובדה ראויה לציון היא, שהכהונה לא ניתנה למשה, שמילא עד כה את התפקיד המנהיגותי הבכיר בעם ישראל, ושימש למעשה כ'מלך',⁷ אלא לאהרון אחיו, ובכך מסומנת 'הפרדת כוחות' ראשונה בישראל, בין ראש השלטון ובין הכהונה.

בניסוח שונה אך ברצינות דומה, פיתח סטיוארט כהן⁸ את תורת "שלושת הכתרים". לדעתו, המסורת המדינית היהודית, בהיותה מבוססת על הברית בין ישראל לא-לוהיו, חייבה את "חלוקת העוצמה בין משרות ותפקידים חוקתיים". לכן היא שוללת "שיטת ממשל, שבה מחזיק גוף יחיד, או קבוצה מסוימת, באופן בלעדי במלוא הסמכויות של הרשות המדינית". הנחת-יסוד זו "השפעתה ניכרת" לאורך כל ההיסטוריה היהודית ו"בכל אחת מזירות הארגון הקהילתי היהודי". לפי פרשנותו, כל אחד משלושת ה"כתרים" שאב את סמכותו מברית ישירה שנכרתה עם הא-ל. כך ההתגלות בהר סיני (שמ' כ') מיסדה את **כתר התורה**; הברית עם אהרון (במ' כ"ה) הולידה את **כתר הכהונה**, והברית עם בית דוד (תה' פ"ט) ביססה את **כתר המלכות**.

בספרות חז"ל: פולמוס אנטי-חשמונאי

למרבה הפלא, סיפור בחירת אהרון ובניו על ידי משה, המתואר בפרשתנו כפשוטו כמהלך נורמטיבי ורגוע, מופיע כבעל אופי פולמוסי מובהק בספרות חז"ל:

בקש משה שיעמדו כהנים ומלכים ממנו. אמר ליה (הקב"ה) "אַל תִּקְרַב הָלֵם" (שמ' ג:ה). כלומר, לא יהיו בניך מקריבים, שכבר [מתוקנת הכהונה ל]אהרון אחיך. 'הלם' זה מלכות... אמר ליה הקב"ה: כבר מתוקן המלכות לדוד...⁹ מדוע העלה המדרש רעיון פולמוסי זה, שאין לו כל אחיזה בכתוב, על רצונו של משה להיות גם כוהן וגם מלך, כביכול? ומדוע הסתייג כביכול הקב"ה מדרשה זו? בספרות המחקר מובעת העמדה, שלפנינו פולמוס אנטי חשמונאי.¹⁰ כידוע, החשמונאים היו כוהנים, בני

6 בבלי, קידושין סו ע"א.

7 השו"ת: "וְיִהְיֶה בְּיִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ", דב' לג:ה.

8 במחקרו, המתיחס לרצינות של הפרדת הרשויות בישראל: "מושג שלושת הכתרים; מקומו במחשבה המדינית היהודית והשלכותיו על חקר ההיסטוריה החוקתית היהודית", בתוך: **עם ועדה: המסורת המדינית היהודית והשלכותיה לימינו**, ירושלים 1992, עמ' 55-75. השוו לדברי המשנה "רבי שמעון (כנראה, בר יוחאי) אומר: שלשה כתרים הם – כתר תורה וכתר כְּהֻנָּה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהם" (אבות ד', יז). זהו אחד המקומות המועטים במסכת אבות שמוזכרת בו כהונה, עקב כניסתם של חכמים במקום כוהנים והחלפתם, לאחר חורבן הבית.

9 שמות רבה ב, ו, מהדורת אביגדור שנאן, ירושלים ות"א 1984, עמ' 118.

10 בעקבות יוסף היינמן, **אגדות ותולדותיהן**, ירושלים 1974, עמ' 75, ואפטוביצר, שם. ראו גם שנאן (בהערה הקודמת) שם.

11 "ולפני אלעזר הכהן יעמד, ושאל לו במשפט האורים לפני ה'" (במ' כז:כא).

12 ספרי, קמ"א, מהדורת הורביץ, עמ' 186. בסופו של דבר סמך משה את שתי ידיו על יהושע (במ' כז:כג), וחז"ל דנו במשמעות השינויים (סנהדרין קה ע"ב ועוד).

13 סנהדרין יח ע"ב. ראו אצל ס' כהן, עמ' 62-63, והערה 7 שם.

14 מ' בר, **רשות הגולה בבבל בימי המשנה והתלמוד**, תל אביב 1970, עמ' 106-141.

15 א' אשתור, **קורות היהודים בספרד המוסלמית**, ירושלים 1966, א, עמ' 263-265.

16 י' הלפרין, **פנקס ועד ארבע הארצות: ליקוטי תקנות ורשויות**, ירושלים 1945 (מהדורה ברטל 1990).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף